

‘लोकशाय’ : एक दीर्घकवितेचे स्वलाबिधान

डॉ. चंद्रतेशा डि'सोझा

टी धर्कवितेची वेगळी संरचना आसता, शिल्प आसता; तिची खाशेली अशी रचनाप्रक्रिया आसता; तिचे वेगळे अस्तित्व आसता. प्रबंधात्मक कविता, गीत, लहान कविता - हांचे परस दीर्घ कविता वेगळीच आसता. तिका समजून घेवपाक तिचे वांगडा, तिच्याच मागार चलचे पडटा. तिची खाशेली अपेक्षा आनी मागणी आसता. या प्रकारांत आत्मीय स्मृती, ऐतिहासिक स्मृतीत देवता आनी तातुंतूच ती रचून येता, गुंथून येता. हांगा स्मृती आनी इतिहास हांकां एकामेकां कडल्यान वेगळावकं येवर्चे ना. स्मृती आनी इतिहास हांचे टेन्शन, हांची तणावाची स्थिती दीर्घकवितेची महत्वाची विशेषताय आसता. हांगा इतिहास घटनांचो पुढो जावन येना पूण बोध आनी चेतनेच्या रूपांत तो येता. हाका लागूनूच ती रचना खोलायेच्या आयामांत रचून येता. घडये हाकाच लागून कवी आत्मगत संवेदनेक इतिहासांत पसरायता आनी तातुंतूच संक्रांत करपाचो प्रयत्न करता. ही कविता मागीर ती विवरणात्मक आसू, चित्रणात्मक आसू, बिंब, प्रतीक वा फॅटसीच्या रूपांतूय आसू, ह्या ऐतिहासिक संदर्भ बगर ती एकांगी आनी अर्दकुटी दिसतली. दीर्घ कविते वर्वी त्या काळाचो ऐतिहासिक, सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक आनी सांस्कृतिक लैंडस्केप समांतरतायेच्या रूपांत सोटू येता.

घुस्पाणोंदलाची आनी आकुलपिकुलायेची अभिव्यक्ती दीर्घ कवितेच्या मायामांतल्यान जाता. शिल्पाक धरून विचार केलो जाल्यार, दीर्घ कविता एक किळांच आसता अशें म्हणू येता. असंबद्ध, विशुंखल बिंब, दृश्यखंड आनी ताची तर्कहीन चित्रयेवजण आसनुय तातूंत एकसूत्रा आसता. आवेश आनी आवेग हांची ल्हारां, तांचे प्रत्याघात, त्रासद स्थितीचो अस्वीकार वांगडाच असहायतायेचोय अणभव आसता. लोकतंत्रीय विचार करतना एक स्वातंत्र्य मोर्गी मेनशाची जीज आनी पशुचौं मरण हांचे मर्दी खंय तरी व्हांवपी व्यथेचे उमाळे हांचे मर्दी उरिल्ले आपले व्यक्ती स्वातंत्र्य आसता. ताचोच उपेण करून, साहित्येतर हृत्यारं वापरून, आपले भाशे वर्वी, शिल्पा वर्वी मोर्गो मांडू येता. आपलो वर्तमान कवी-मनाक व्यथीत करता.

हो वर्तमान समग्रतायेन व्यक्त करपाक तो घडपटा. पूण वर्तमानाची एक कड edge अतीत आसता आनी दुसरी कड वर्तमान आसता. ही स्थिती सतत परिवर्तनशील आसता. ती संक्रमण करीत रावता. काळ आनी गतीच्या संदर्भात वर्तमान सतत अतीतात, आनी भविश्य वर्तमानांत रूपांतरीत जायत आसता. कवीचे मन आत्मगत चेतना आनी वस्तुगत चेतना हातूंत सामंजस्य हाडूंक पावना, तशेंच तें ताचे वांगडा एकाकारूय जावकं शकता. इतलेच न्हय, कवीची वस्तुगत चेतना ताचे आत्मगत चेतनेच्या पराभवांतल्यान मुक्तय जायना. परिणाम - वस्तुगत चेतने वयली कवीची पडक परत परत सैल जाता आनी ती आत्मगत चेतने वैश्व चित्रीत करता.

‘लोकशाय’ कवितेत (संदर्भः कोंकणी काव्य संग्रह, संपा. बाकीबाब बोरकार, साहित्य अकादेमी, दिल्ली १९८१: १५-२१ हें दिश्टी पडटा.) गोंय १९६१ वर्सा पुरुंगालाच्या शेकांतल्यान मुक्त जाता. सालाझारशाय वता आनी आमच्या राज्यांत आमचे राज्य येता. गोंयच्या इतिहासांत पयलेच खेपे गोंयचो लोक गोंया खातीर राज्य करता. पुरुंग भाशेचे महत्व उर्णे जाता आनी इंग्लेज भाशेचे सांग्राज्य वाडटा. हें संवेदन हे कवितेत दिश्टी पडटा.

‘आयले काळे गेले धवे, फाटलें वचून आयलें नवे

पेदूचो जालो पिटर, लित्राचो जालो लिटर

सेर्वेज वचून, आयली बियर, ग्रावाद वचून आयले टाय ही ‘लोकशाय’ पान १८.

कविचो हो संघर्ष- आपल्या काळची वास्तविकताय- वाचप्या मुखार दवरता. अतीत, वर्तमान आनी भविश्य हांचे भितरले हें रसायण रूपांतरीत जायत रावता... इतलेच न्हय, तर वर्तमाना भितर हो अंतर्विरोध ‘विडंबना’चे स्वरूप घेता -

नव आयले, उदक ना, दिवे आयले, विजूच ना.... (पान. १९)

‘लाटण फुटप’ आनी ‘बायं पुरप’ ही लोकशाय. हें संवेदन कितले सटीक आसा हें गोंयची दशा पळयल्यार कळटा. आयज गोंया सारक्या लहान राज्यात ४० आमदार आसात. ‘एक ऑफिसर धा कारकून / धा कारकून वीस चाकर / वीस चाकरांक तीस शिपाय / ही लोकशाय’

(पान १९). गोंयातूच न्हय तर पुराय भारत देशांत हीच परिस्थिती आसा. वास्तवीक चित्रणा वांगडाच 'लोकांच्या खुस्तार' लोकांचेच हालहाल, 'सरकारी कुलूच्या खुस्तार, खुर्चाच्या खोर्णात लोकांची लहाय ही लोकशाय'. हांगा लोकां खातीर कांयच जायना. कसले स्वातंत्र्य हें? कसली लोकशाय ही? मोहर्षंगाचो हो अणभव जसो पुराय भारतीय साहित्यांत उकतो जाता तसो कोंकणी साहित्यांतूय मेळटा. बाकीबाब म्हणटा -

'प्राणाक क्षय, बुद्धीक भय, फाल्त्यांय जंय कालचीच वंय...
(पान ३.)

कोंकणी कवितेचो इतिहास पळथल्यार दीर्घ रचना भोव थोड्यो मेळटा. मनोहरबाबांची 'लोकशाय', र.वि. पंडिताची 'भाटकाराला सत्यनारायण' आनी प्रकाश पाडगांवकाराची रचना 'वास्कोयन'. कन्वड लिपयेत लुईस मास्केरेन्हस हांणी, १९३६ त 'आब्रांवावे यज्ञदान' बरयलां. ती नाट्यात्मक रचना लांब आसा. तिचो आसपाव 'वेंचीक कोंकणी एकांकी' भितर त्रिअंकी रचना म्हूण जाला. घडये एकांकी आनी त्रिअंकी कोंकणी परिभाशेंत एकच आसू येता. ती रचना दीर्घ ताण, नाटकीयता आनी यथार्थाचे वित्रण. आसा आनी ते गतिशील रूपूय आसा. बालशैली वांगडाच पात्रा प्रमाण बदलती भास तरेंच बायबलाचे मिथ, प्रतीक,

आख्यान हातूंत आसपावता. ताचो परिवेश आनी 'लोकशाय'चो परिवेश तरेंच 'वास्कोयन' भितर वास्कोचो परिवेश आप आपल्या विशयाक सोबड सारके आपले रचनाविधान तयार करता. ('परिवेश' शब्द हिंदीत surroundings, environment, atmosphere ह्या अर्थाची वापरतात. हांगा कोंकणीत अनुक्रमान झोवतण, पर्यावरण, वातावरण हीं उतरां वापरू येतात. 'परिवेश' उतरा वांगडाच 'परिप्रेक्ष' हें उतरूय बहुआयामी आसा. हे दोनूय शब्द साहित्य आनी आलोचनेच्या वाटारांत एक नवे परिदृश्य तयार करूंक शकतात.)

'क्रेमेंट' वचून आयलां 'अॅप्लीकेशन'

'कोर्ल्समांब' नाच जालां आयलें 'करप्शन'-

'corruption' pela Nacao परस आतां

For the Nation (पान १८)

भासेचो हो प्रवास शब्दांच्या माध्यमांतल्यान आपलो इतिहास मांडटा. समाजांत जाल्ले परिवर्तन ताचे बदलपी मानसीकतायेच्या संदर्भांत हांगा व्यक्त जालां. 'एप्लीकेशन' आनी 'करप्शन' लोकशायेची आयची कार्यपद्धतूच जाल्यांत... 'शेत रोयता फॉर्म भर...' भीक मागता फॉर्म भर... आनी 'करप्शन' शब्द तर आमच्या आयच्या संदर्भांत 'वे ऑफ लायफ' जाला...

गोंयचे पर्यावरण नश्ट जाता... NIO शिटकावणी दिता तरीय समुद्र किनाऱ्यार फायव्ह स्टार हॉटेलां येतात. दोंगरांचे दोंगर आमचे

मानाचे आमदार विकून उडयतात... मागीर ते सत्तापक्षांतले आसू वा विरोधीपक्षांतले... गोंयची राखण करची सोझून हे आपल्या बोल्साची राखण करतात... आनी 'गोंय राखण मंच' स्त्यार येता... प्रकृती कडेन मनशां खातीर भरपूर आसा. पूण लोभी वृत्ती खातीर तिचो प्रकोप आसा. हे लोकशायेत लोकां खातीर, लोकां कडल्यान, लोकांची मनशां वावर करतात? गोंय वा भारत देश पयलीं शासकाक दोश दिताली. आतां कोणाक Adeus आनी कोणाक Bye Bye? 'दरबार' कोणाचोय आसू, दरबारी लोकांचे गिदांचे वृत्तींत बदल ना. 'हांसपी ओंठ, रिटी बोडा, बंद कोट उक्तीं तोंडा...' (पान २०) पांच पांच वसांनी 'मतां मागपी हे भिकारी' आतां परते लोकां म्हयांत भीक मागूंक उपस्ट जेन खावन येतले, आपलोच स्वार्थ पळथतले. गोंय कित्याक, सबंद भारतूच विकून उडयतले. आर्थिक, उदारीकरण म्हब्यार हेंच काय? 'लोकशाय' कवितेतल्यान कवीच्या काळाचे संक्रमण स्थितीचे चित्र मेळटा. राजेशाही गेली पूण 'राज' आनी 'शाह' दोनूय उरले... तांचे रूपेंड 'लोक' आनी 'शाय' च्या नावान 'मंत्र्यान' घेतलें... 'बांदोडेंचो दवलो' आनी 'शिरोडेची कायल' हीच हाय हाय, हीच लोकशाय. नवी परिभाशा घेवन ही कविता आपलो इतिहास, आपले दर्शन, समाज आनी संस्कृती आमचे मुखार चितारता... विखाळ

वर्तमान... अराजकता एके व्हडले आरडीच्या रूपांत असंबंध, विशंखुत बिंब आवेशांत आनी आवेगांत आपल्या विचारांनी लहायां विचारकांच्या हड्ड्यार आपटीत रावता... त्रासद आनी असहाय... वांकडो चल... कसोये यळ... गाडी तुजी कशीय चलय... मर्दीच कित्याक? लोकांच्या हड्ड्यार चडोवपाय हे 'दरबारी' लोक तयार आसात. मनोहरबाबांचे १९८१ तले हें संवेदन आयजूय तितलेंच प्रासंगीक आसा.

Aldeia de Goa NRI चो गांव... 'गोमंत विश्व संमेलन' २००७ गोंयकारांक कितें दिता? 'मोडक्या खांब्यांर नवो पूल'? खोबेच नात. धा वसांय मांडवी आनी झुवारीचेर हे पूल सारके उवे रावनात. 'कागदाचे दोंगर' आनी 'वळाच्यांनी ओता शाय', 'लोकांची लहाय' असले संवेदन केन्ना विरोधी, केन्ना विलोमी, केन्ना स्थिर तर केन्ना चलित चित्र शब्दांच्या माध्यमांतल्यान उबारपाक, सक्षम जालां. सरळ उतरां: 'बारा बोडांक बारा मतां'... (पान २०) सगळे आसा उदका शिवाय... गरजेची वस्तूच ना मागीर सामान्य मनशान कशें जियेवप? दाट कातीच्या 'कुंभकर्णक' जागोवपाक 'गाड्यो मोडच्यो पटटात'..., 'कंवच्यो फोडच्यो पडटात'... 'किंवची मारची पडटा'..., 'चार घरांक उजो लावचो' पटटा... सरकारी खात्यांत कितेय काम करता तर 'अदौं वांटे सरकारक... तिसरो वांटो मास्मलतदाराक...' (पान २१) कांझून कांझून उरता कुंडो तोच खावप. हीच जर सामान्य मनशाची नियती तर कसली ही लोकशाय? हे

सगळे दोवले, चमचे, सरकार, भाटकार, मामलेतदार, सत्यांचे शिरोमणी, कंदेलांचे चिटकू, जो हातांत सत्ता घेता तो वित्तना आणी जो वित्तना तो हातांत सत्ता घेना. वा सत्तेरे येना. हिंदीचे व्यंग्य लेखक हरिशंकर परसाई हांच्या उतरांनी, 'जो सोचता है वह काम नहीं करता और जो काम करता है वह सोचता नहीं है'। हीच जर विशम परिस्थिती तर 'राम भरोसे हिंदू होटल... रहीम भरोसे मुसलमानी होटल... इसा के भरोसे इसाई होटल...' 'सगळी हॉटेलां चलत रावतली' आणी भारत देशाचे दिसुस्तानी रूप इल्ले इल्ले शेणत वतले... हाचे कारण, मतांची भीक माणूक येतल्यांक मतां दिवन लोक आणी सरकार आप आपल्या स्वार्थात न्हिदतात. जाग येता तेना ह्या 'फटकिन्यांचे पाय' कायद्याकच आपल्या पाया पोंदा उडोवन, 'राखणमंत्रीच' राखचे बदला खाता तें आमकां दिशटी पडटा. भारत देश गरीब न्हय पूण भारतीय मात गरीब. आमचे लोकशायेची हीच वास्तविकताय. हो आमचो वर्तमान जो समग्रतायेन व्यक्तूच जावंक शकना म्हूण ताका खंडीत रूपांतूच व्यक्त करचो पडटा. आनी हें खंडीत खंडीत संवेदनूच अखंड स्वरूपांत व्हांवता. वाचप्याक बेचैन करता, अस्वस्थ करता, चिंतपाक लायता, समाजाक जागयता, कवीचे काम समाजलक्षी आसता. ह्या अर्थानि हें संवेदन आयजूय प्रासंगिक आसा.

भारत देश गरीब न्हय पूण भारतीय मात गरीब. आमचे लोकशायेची हीच वास्तविकताय. हो आमचो वर्तमान जो समग्रतायेन व्यक्तूच जावंक शकना, म्हूण ताका खंडीत रूपांतूच व्यक्त करचो पडटा. आनी हें खंडीत खंडीत संवेदनूच अखंड स्वरूपांत व्हांवता. वाचप्याक बेचैन करता, अस्वस्थ करता, चिंतपाक लायता, समाजाक जागयता, कवीचे काम समाजलक्षी आसता. ह्या अर्थानि हें संवेदन आयजूय प्रासंगिक आसा

बिंब आणी लोकशाय: भास आमी परंपरागत स्वरूपांतूच ग्रहण करतात आणी आपल्या काळांत, आपल्याक जें किंतु अभिव्यक्त करूक जाय तें ताच्या बळग्याचेर ताका अर्जितय करतात. सगळे रचनाकार आपले रचनाप्रक्रिये प्रमाण भाशेचे गठन कतात. भाशेतल्यानूच कवी बिंब, प्रतीक, मिथक रचता. ह्या सगळ्यांचो प्रभावी वापर करूनूच कवी आपली कविता लोकां मेरेन पावयता. 'लोकशाय' कवितेची भास वित्रात्मक आसा, संवेदनात्मक आसा, प्रासंगिक आसा, ऐतिहासिक, सामाजिक संदर्भात ती सक्षम आसा. पूण विवरणात्मक जाल्ले कारणाना ती 'इमेज' - 'बिंब' तयार करूक पावंक ना. भास आणी भाशेच्या गठना संदर्भातले पाठ-विश्लेषण पद्धतीत 'कथन' विशीचे अध्ययन जें हिंदीत आयज चलता थंय हालीं विवरणात्मक descriptive, घोशणात्मक declarative, आणी आख्यानात्मक कथन हांचे विशी विचार जाला. विवरण एक दृश्य, एक स्थिती आणी एक चित्र रचपा खातीर भाशीक प्रारूप आसा, 'प्रोक्ति' आसा जाका मूळ रूप म्हणूं येता. घोशणात्मक कथनात लय, गती हांचे वांगडा हावभाव, बाह्य आणी आंतरिक द्वंद्व हाकाय 'प्रोक्ति'च्या रूपांत आच्छादित स्वरूपांत घेवन आसता. 'लोकशाय' कवितेत चित्र तयार जाता, पूण बिंब सुरुदी तयार जायना. हांगा हिंदीचे कवी धूमिल हांची रचना 'पटकथा' (दीर्घ कविता) हातले एक दृश्य पळोवया -

'रंगबिरंगे झंडे फहरा रहे हैं, गुट से गुट टकरा रहे हैं, हर तरफ तरह तरह के जंतु हैं। गरज यह कि हर तरह के लोग हैं। एक दुसरे से नफरत करते हुए वे इस बात पर सहमत हैं कि देश में असंख्य लोग हैं। और उनका एक मात्र इलाज चुनाव है।'

हांगा मेरेन कवीची भास विवरणात्मक आसा, वित्रात्मक आसा पूण मागीर कवीचे भानसीक चिंतन पळेयात-

'लेकिन मुझे लगा कि एक विशाल दलदल के किनारे, बहुत बडा अधमरा पशु पडा है। इसकी नाभि में एक सड़ा हुआ धाव है जिससे लगातर-भयानक बदबूदार मवाद बह रहा है। उसमें जाति और धर्म के संप्रदाय, पेशा और पूंजी के असंख्य कीडे, किलबिला रहे हैं।'

ही घोशणा दलदल के किनारे, अधमरा पशु, नाभि का धाव, बदबूदार, मवाद, जाति-धर्म-संप्रदाय, पेशा और पूंजी के कीडों का किलबिलाना - सारके घोशणात्मक विधान आसा ताका लगून वेंचणुकेचे खिखाल बिंब रचून ताची विशाल विविध आयामी शृंखला तयार जाता, मनशाचो पेशेवर, प्रवृत्ती आणी दुडवांचे साम्राज्य, मनशांची पाशवी वृत्ती

'जंतु' शब्दाच्या विवरणात येता पूण घोशणात्मक कथन करतना 'कीडे' जावन 'बळवल्लप' कथन बिंब सुरुदी रचपाक सक्षम जाता. ही रचनाप्रक्रिया 'लोकशाय' कवितेत द्रष्टव्य जायना. हांचे कारण, कवीची विवरणात्मक कथन शैलीच. फिल्मांकन करतना जसो एक एक शॉट घेवन पुराय सीन तयार जाता आणी ताच्या गत्यात्मक स्वरूपांत तें प्रभाव घालपाक सक्षम जाता, 'लोकशाय' कवितेत -

शेत रोयता फर्म भर / भात विकता फर्म भर... (पान १८)

संबंद चित्र विडंबन, वास्तविकता, लोकांची असहायता, असमर्थताय वर्णिता पूण विवरणात्मक कथन शैलीच्या स्वरूपांतल्यान भायर सरना.

भास बिंबात्मक ना तरीय ती ध्वन्यात्मक आसा हें आमी नाकारूं शकनात. हें बरय, तें छाप, हें टायप तें टायप... फुटलो लाटण, पुरली बांय, सत्री-मंत्री, शिरी - शिक्षणमंत्री, टक टक, झार झार...

दीर्घ कविते भितर दीर्घ तनाव, नाटकीयता, यथार्थाचे गतिशील रूप, वैचारिक टॅक्श्चर, बिंब, विचार समीकरण सारकीं तत्वां आसतात. हीं तत्वां कवितेक समजून घेवपाक आधार दितात, पूण तीं अंतिम आसूक शकनात, कारण, एक एक कविता आपलीं तत्वां आपुणूच थारायता. कोंकणींत हो काव्य प्रकार प्रचलित जालोना तरीय ताची संभावना आमी नाकारूंक शकनात. हिंदीत ताका 'लंबी कविता' म्हणाटात आणी हे कवितेची वक्खेयी लांब आसा.